

Артюх Т.М., д.т.н., професор

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОЦІНЮВАННЯ СПОЖИВЧИХ ТОВАРІВ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНИВАНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКИХ ТОВАРОВ

THEORETICAL BASIS OF ASSESSMENT OF CONSUMER GOODS

Становлення ринкових відносин в Україні, процеси трансформації економічної системи, інтеграції праці і капіталу, поширення культурних міжнародних зв'язків та обміну обумовлюють цілий спектр невирішених проблемних ситуацій, які пов'язані з дослідженням ринку споживчих товарів. А це, в свою чергу, потребує визначення управлінських рішень, на основі яких він буде ефективно розвиватися. Відповідно до нового Закону України „Про стандарти, технічні регламенти та оцінку відповідності” такі рішення повинні базуватися на науково-обґрунтованих системних оцінках споживчих товарів, одержаних в різних процедурах оцінювання незалежною організацією. Тому сьогодні особливу актуальність набуває розробка науково-методичних та інструментарних засобів оціночної діяльності в контексті розвитку товарознавчої науки. Отже, метою роботи є аналіз існуючих теоретичних основ та нормативно-законодавчих аспектів щодо здійснення оціночної діяльності товару в умовах сучасного споживчого ринку для запровадження ефективного інструментарію відповідно до реальних завдань оцінювання товару.

Проблеми, що виникають при оцінюванні товарів різного призначення, стосуються майже усіх сфер життєдіяльності людства. Зокрема, до них відносяться: науково-виробнича, техніко-технологічна, торговельно-економічна, соціально-культурна, правоохоронна та митна, банківська та інші фінансові інституції. Тому при розв'язуванні проблем необхідно враховувати ту обставину, що вони системно пов'язані з впровадженням у практику результатів наукових досліджень, вкладенням бюджетних коштів та інвестицій в різні проекти, сертифікацією та експертизою якості товарів та послуг, їх ідентифікацією, кодуванням та прогнозуванням вартості в ситуаціях невизначеності, конфліктів, ризиків, встановленням фактів, що мають юридичні наслідки. Останнє обумовлюється тим, що саме оцінювання товарів здійснюється у випадках, встановлених законодавством України та міжнародними угодами. Проте цей процес може відбуватися й на підставі договору, а також на вимогу однієї із сторін угоди та за згодою сторін [1]. Такий порядок обумовлений тим, що законодавством передбачені випадки, коли, з одного боку, проведення оцінювання

товару є обов'язковим, а з іншого – призначається за ініціативним запитом або вимогою підприємства, установи, організації, громадського формування, окремої фізичної особи. Нажаль такі процеси відбуваються нині без врахування єдиної процедури оцінювання, регламенту та аксіоматики, що унеможливило уніфікацію, систематизацію та відтворюваність отриманих результатів.

Аналіз сучасного законодавчо-правового забезпечення щодо оцінювання товарів свідчить, що цей процес включає експертизу товарів, оцінку відповідності, якості та вартості [2] (рис. 1.). Зауважимо, що на сучасному етапі розвитку товарознавчої науки така діяльність повинна враховувати множину векторів, які спрямовані на реальні потреби ринку. Це обумовлено тим, що теоретико-методологічні питання оцінювання товарів в контексті класичної товарознавчої науки не знайшли достатнього системного наукового обґрунтування і як наслідок, не були повною мірою враховані в законодавчому та нормативному забезпеченні. Наприклад, якщо теоретичні основи оцінки якості та оцінки відповідності мають певну наукову обґрунтованість в нормативній та законодавчій базі, то наукова база експертизи товарів почала розвиватися лише в 60-х роках ХХ ст., а наукові підходи щодо оцінки вартості – наприкінці ХХ ст.

Варто зазначити, що оцінювання товару в товарознавстві мало завжди певну спрямованість залежно від потреб суспільства. Наприклад, наприкінці ХІХ ст. представники віденської школи товарознавців Г. Томс, І. Гольферт, К. Охара основним завданням товарознавства як природничої дисципліни вважали оцінювання властивостей товару з комерційної точки зору (1870) [7]. Товарознавці країн соціалістичного табору, вивчаючи товар тільки як продукцію побутового призначення промислового виробництва – товари народного споживання, вивчали та оцінювали не стільки товар в його економічному розумінні і проявах, скільки продукцію в технічному аспекті, що розкривається у чинній нормативній та технічній документації. Оцінювання товару відповідно до реальних потреб ринку та конкретних споживачів набуває значної актуальності в процедурах товарознавчих експертиз тільки у середині минулого століття.

Аналіз основних видів оцінювання дозволяє визначити спільність показників та розробити загальну методологію дослідження та оцінювання. *Під оцінкою відповідності* розуміється діяльність, яка пов'язана з прямим або опосередкованим визначенням дотримання вимог щодо об'єкта (товару) [13]. Вона може здійснюватися за рахунок достатньо добре розроблених процедур контролю, підтвердження

відповідності тощо. Результатом такої оцінки, як правило, є сертифікат відповідності, який засвідчує забезпеченість необхідної впевненості у тому, що належним чином ідентифікована продукція, процес або послуга відповідають конкретному стандарту або іншому нормативному документу.

Щодо оцінки якості товару, то її використовують в товаровзнавстві протягом десятиріч, а тому нині існує багато ефективних методів та методик, завдяки яким визначаються надійність, довговічність, екологічність, функціональність, безпека споживання і т. ін. Така оцінка [16] (ГОСТ 15467-79) дозволяє визначити якісні характеристики товарів і зіставити їх із відповідними базовими нормативними або іншими вимогами. Вона може здійснюватися спеціалістами, експертами та споживачами. Результатом такої оцінки може бути сертифікат якості, акт, які засвідчують якість фактично поставленого товару та його відповідність умовам договору, який по суті визначає рівень якості і не враховує різноманітні ситуації, що виникають протягом життєвого циклу товару.

Різновидом оцінки якості є споживча оцінка, що базується на вимірюванні, випробуванні, спостереженні, яке здійснюється безпосередньо споживачем. У такому випадку використовують, наприклад, методи соціологічних опитувань, практичних випробувань, методи опитної носки. Але навіть такі методи потребують високої кваліфікації товаровзнавця або експерта, під керівництвом якого здійснюється оцінка, для розробки обґрунтованих анкет, організації процедури її проведення, опрацювання результатів дослідження, отриманих висновків. Зазначимо, що виявлення споживчих переваг не відноситься до виду професійного оцінювання товару. Це пов'язане з тим, що при його оцінці враховуються як смаки окремих споживачів, так і рівень їх достатку, виховання, традиції тощо. Оцінку товарів шляхом дослідження їх основних характеристик, що базується на знаннях, досвіді товаровзнавця і пов'язана з його практичною діяльністю, звичайно називають товаровзнавчою. Іншим видом оцінки якості товарів є експертна оцінка. Однак на відміну від товаровзнавчої оцінки, остання базується на використанні практичного досвіду та теоретичної підготовки експерта відповідного напрямку оцінювання товару, а також його порівнянні з прототипами, застосуванні різних методів дослідження, в тому числі, соціологічних, експертних тощо. Підкреслимо, що експертна оцінка не виступає лише як експертна оцінка якості, під якою звичайно розуміють інструментальне забезпечення у вигляді методів, що спрямовані на використання думок експертів при визначенні характеристик товару [17].

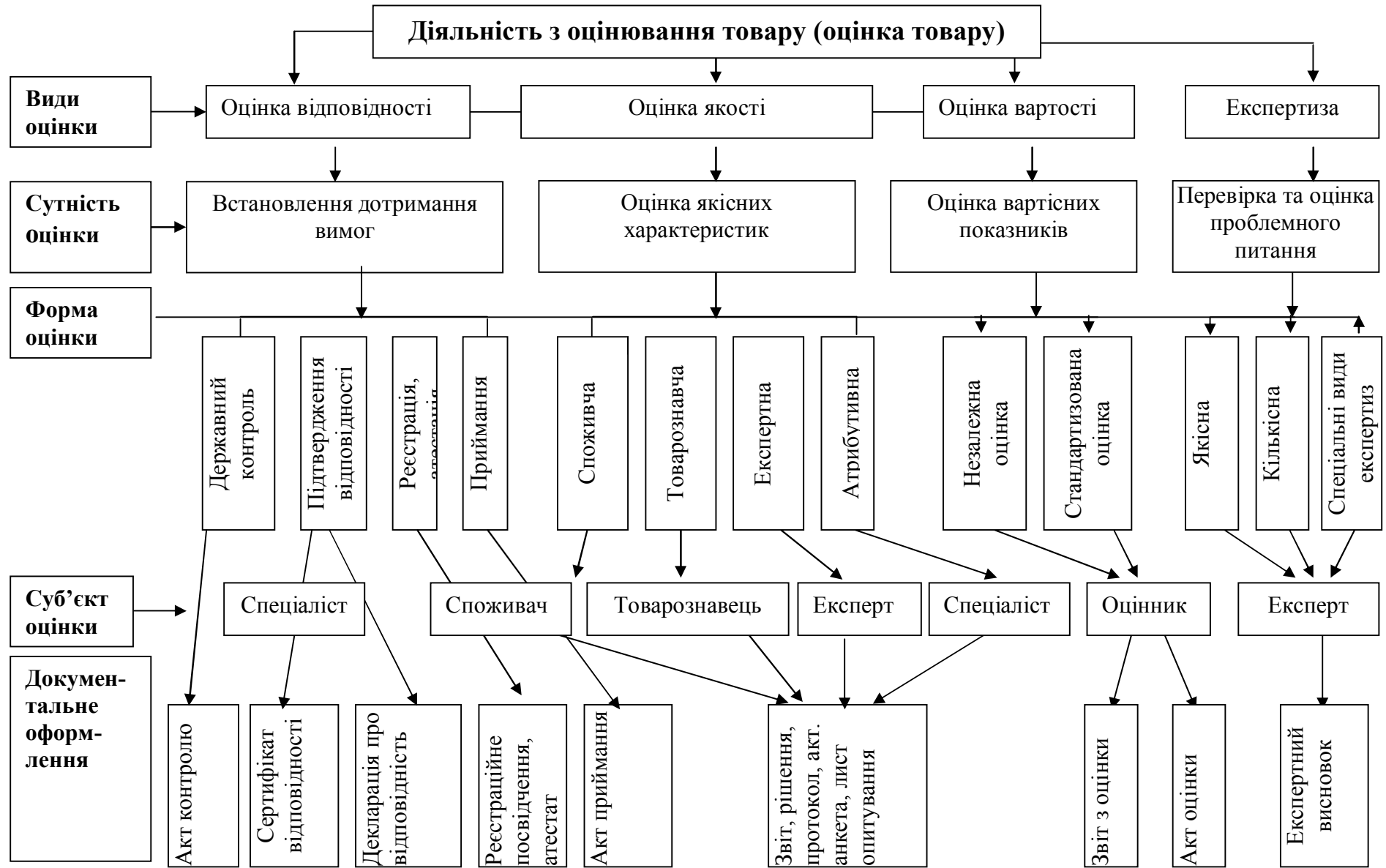

Рис. 1. Типологізація видів оцінювання товарів

На підставі експертних думок, як правило, визначалися інші характеристики товару, зокрема: номенклатура показників якості, критерії оцінки, коефіцієнти їх вагомості [18, 19, 20].

На думку професора С.А. Вілкової, спільним для експертної оцінки якості та експертизи якості є предмет дослідження, а саме – якісні характеристики. Різниця ж полягає у тому, що при експертній оцінці якості думка експерта враховується обмежено і спрямована тільки для визначення значень показників. Все інше обраховується за допомогою програмного забезпечення або робочої групи [2]. Саме експертиза якості передбачає дослідження, аналіз отриманих результатів і складання експертного висновку.

Оцінювання товарів із художньою та історичною цінністю має свої особливості і здійснюється на підставі атрибуції. Термін «атрибуція» (від лат. *attributio*) означає приписування. Так, словник «Музейні терміни», що є науковою розробкою лабораторії музеєзнавства [22], атрибуцію визначає як виявлення основних ознак, які визначають назву, призначення, устрій, матеріал, техніку виготовлення, авторство, хронологію, географію створення і побутування предмета.

Отже, виконавцем атрибуції є вузький спеціаліст у конкретному періоді і виді мистецтва. Дії атрибуції спрямовані на уточнення питань авторства, часу та інших особливостей твору і є накопиченням наукових знань про витвір мистецтва. Таким чином, атрибуція є видом оцінки якості художніх витворів мистецтва, яка здійснюється для виявлення основних ознак, що характеризують його як пам'ятку культури. Тому атрибуція використовується при проведенні державної експертизи культурних цінностей, що перетинають митний кордон, для з'ясування питань щодо надання дозволу на їх вивіз. Крім цього, атрибутивну оцінку експерти дають антикварним виробам, що продаються на вільному ринку: аукціонах, виставках, в антикварних магазинах тощо.

Відповідно до Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» оцінку майна виокремлено в інший вид оціночної діяльності [23]. Але за суттю, це процес визначення вартості на дату оцінки за процедурою, яка встановлена нормативно-правовими актами, і є результатом практичної діяльності суб'єкта оціночної діяльності. Причому суб'єктом оціночної діяльності є оцінник. Оцінка майна може здійснюватися за договором між суб'єктом оціночної діяльності – суб'єктом господарювання та замовником оцінки або на підставі ухвали суду про призначення відповідної експертизи щодо оцінки майна. Звичайно для

реалізації завдань вартісної оцінки використовуються стандарти оцінки, які базуються на затратному, порівняльному та дохідному методах [24, 25]. Але якщо виокремили оціночну експертизу як різновид товарознавчої експертизи (такий підхід підтримують вітчизняні та закордонні науковці [2, 13, 14]), то вартісна оцінка непродовольчих товарів повинна стати одним із її етапів. Проте при такому підході не зовсім зрозуміло, як повинна здійснюватися вартісна оцінка товару без врахування регламенту товарознавчої експертизи. Визначення оціночної вартості товарів у судово-експертній діяльності відбувається з урахуванням вимог Закону «Про оцінку майна, майнових прав та оціночну діяльність в Україні» та Закону України «Про судову експертизу» [26], який передбачає проведення саме товарознавчої експертизи.

Підсумовуючи викладене, оцінку товару залежно від суб'єкта, який її здійснює, можна визначити як товарознавчу, споживчу, експертну, атрибутивну або (і) вартісну (Рис. 1). Висновки результатів оцінки звичайно представляються у вигляді звітів, актів, протоколів, рішень тощо.

Таким чином, оціночна діяльність охоплює дуже широкий діапазон проблемних питань. До них відносяться всі види послуг щодо оцінки та перевірки якості товару, які не завжди пов'язані з дослідженнями. Підкреслимо, що така діяльність не може бути кваліфікована як експертна. Це підтверджує і Закон «Про захист прав споживачів», який конкретно зазначає норми, що зобов'язують продавців, виконавців, виробників забезпечити дотримання певних вимог щодо якості товарів (послуг, робіт), безпеки, гарантійних термінів до вступу в договірні відносини зі споживачами (статті 12, 13) та регламентує *здійснення перевірки якості товару* за візуальними ознаками. Однак лише після виникнення конфлікту щодо з'ясування природи походження дефектів, погіршення якості, невідповідності зазначеній інформації, ціні продавець або споживач здійснює *експертизу* товарів в експертній організації в ініціативному порядку (як правило, за свій рахунок). Окрім цього, у разі потреби здійснюється державний експортний контроль для визначення належності найменувань та описів товарів, що були внесені до відповідного переліку товарів [27].

Формуванню наукових та теоретичних основ товарознавчих експертиз, вдосконаленню методичного та організаційного забезпечення експертної діяльності сприяли фундаментальні розробки видатних вчених колишнього СРСР, зокрема: А.В. Гличева [3], Е.Е. Задесенця [4], М.Д. Федоренко [5], М.В. Федорова [6], а також науково-практичні розробки Торгово-промислової палати і Всесоюзного Науково-дослідного інституту технічної естетики. Сучасні підходи щодо вивчення товару

враховують як матеріальний аспект якості товару (який характеризується наявністю корисних функціональних властивостей виробу), так і соціальний (який враховує вартісні показники і здатність задовольняти духовні потреби споживачів). Предметом дослідження в товарознавчій науці експертиза товарів стала лише у другій половині ХХ ст. З часом розпочалися дослідження конкретних груп товарів як об'єктів експертної діяльності, проте вивчення та оцінка показників соціального призначення, художніх достоїнств, безпеки використання для людини та навколишнього середовища, які не відображені в чинній документації, ще і досі не знайшли відповідного теоретико-методологічного обґрунтування.

Особливе значення експертні дослідження набули після розпаду Радянського Союзу. На початку 90-х років ХХ ст. з'явилася ціла низка наукових праць (П.А. Красовського [8], А.В. Нестерова [9], М.А. Ніколаєвої [10] і ін.), які були присвячені теорії і практиці товарознавчих експертиз. Сучасні наукові теоретичні основи методології товарознавчих експертиз знайшли відображення у роботах провідних вчених Росії – С.А. Вілкової [11], Н.Д. Дронової [12], України – Н.В. Притульської, Т.М. Коломієць, О.Л. Романенко [13], І.В. Ємченко та А.П. Батутіної [14] та ін.

Сутність термінологічних визначень поняття "експертиза" та регламентації їх у законодавчих документах України виявляє основу даного виду діяльності, яка полягає у "вивченні, перевірці, аналітичному дослідженні, кількісній чи якісній оцінці висококваліфікованим фахівцем (експертом), або групою фахівців, експертною радою, спеціально уповноваженим державним органом (експертною організацією), органом виконавчої влади (в межах його компетенції), підприємством, установою та організацією всіх форм власності, а також об'єднанням громадян певного питання, явища, процесу, предмета і результати яких оформляються у вигляді експертного висновку" [1, с. 3]. Таким чином експертиза має своїм завданням встановлення відповідності об'єкта експертизи вимогам і нормам чинного законодавства, стандартам, технічним умовам та правилам (в тому числі світовим та Європейського співтовариства), вимогам якості, справжності, рівню витрат із тим, щоб визначити їх економічну ефективність, конкурентоспроможність, цінність, аутентичність, вартість, стан, безпеку споживання тощо. Аналіз основних завдань експертизи товарів свідчить про те, що це основний вид оцінювання.

Варто особливо зазначити, що основна відмінність експертиз від інших видів оціночної діяльності [13, 28], полягає у такому:

- експертизу проводить експерт або група експертів у випадках невизначеності (протириччі думок, сумнівів, необізнаності тощо), конфліктних ситуаціях або ризиках;
- процедура експертизи завжди передбачає наявність проблемних питань, які виникли у замовника і повинні бути розв'язаними під час її здійснення та оформлені у вигляді експертного висновку (іноді акта експертизи).

На практиці виникає багато проблемних питань через термінологічну невизначеність самого терміна «експертиза». Наприклад, за В.І. Далем експертиза – це «огляд, перевірка, розслідування чого-небудь експертами і висновок їх про що-небудь», а С.І. Ожегов цей термін визначає як «розглядання якого-небудь питання експертами для надання експертного висновку». У такому ж становищі на сучасному етапі свого розвитку опинилася і товарознавча наука щодо трактування поняття експертизи товарів, хоча остання і має конкретний об'єкт, предмет та мету дослідження.

Існує думка вчених [29], відповідно якій термін «експертиза» використовується тільки у випадках її призначення державною установою. Безперечно, є доцільним і необхідним здійснення державної експертизи щодо товарів або об'єктів, які мають велику цінність, зокрема пам'яток національного культурного надбання, що перетинають митний кордон або проходять у судовій справі, архітектурних споруд історичного значення, що підлягають приватизації або перетворенню в будівельні майданчики тощо. Але зауважимо, що при цьому предмет дослідження не змінюється, завдання експерта в будь-якій експертизі (державній або добровільній) спрямовані на встановлення сутності питання відповідно до порушеної справи або бажання замовника і не повинні залежати від будь-яких установ чи посадових осіб. Пропозиція авторів щодо виділення процесуальної та добровільної експертизи подібно до підтвердження відповідності заслуговує на увагу, тому що не всі види експертиз мають однакову юридичну силу. Тенденція виокремити та підкреслити важливість державної установи в проведенні оцінки зафіксована також і в Законі України про оціночну діяльність, де формою звітності, яка здійснюється згідно з наказом посадової особи, є експертний висновок (акт експертизи), а незалежної – звіт.

Здійснений аналіз дає нам підстави стверджувати, що суттєвим критерієм типологізації експертиз товарів повинен бути (окрім інших) критерій, що сформульований відповідно до «підстав її проведення».

Щодо предмета дослідження експертизи, то тут також не існує однозначного тлумачення. Наприклад, В.І. Волков та С.О. Клейменов [30] пов'язують експертизу

тільки з аналізом та оцінкою об'єктів, що безумовно не може відобразити усієї сутності та різноманіття досліджень, які здійснює експерт. Н.М. Четкіна, Т.І. Путіліна і В.В. Горбунова [31] цей термін пов'язують із «самостійним дослідженням предмета експертизи (товару), яке проводить компетентний спеціаліст (експерт) на підставі об'єктивних фактів з метою отримання достовірного рішення відповідно визначеному завданню». Однак слід зауважити, що автори визначили лише об'єкт експертизи як предмет, а частина, що стосується об'єктивності одержання фактів, на жаль, зовсім не розкриває сутність завдання експертизи.

У сучасній науковій літературі зустрічаються визначення товарознавчої експертизи, які не тільки звужують сферу їх функціонування, але значно звужують об'єкт та предмет експертизи. Так, П.А. Красовський до низки завдань, які вирішує експертиза товарів, відносить тільки відповідність товарних якостей діючим державним стандартам, договірним умовам між постачальниками та покупцями або відповідність якості товару преїскурантній і договірній ціні [33]. Таке визначення завдань звужує предмет дослідження експертизи товару і спрямовує її тільки до експертної оцінки якості товарів, які виготовлені сучасною промисловістю. Деякі дослідники вважають [13, 14], що предметом товарознавчої експертизи є дослідження якості, кількості та відповідності умовам нормативної документації, умовам договору (контракту) партії товару (окремого виробу) з наданням мотивованого, компетентного висновку. Але дане визначення не відображає завдання товарознавчої експертизи в цілому, оскільки увага при цьому концентрується тільки на одному, хоча і дуже важливому напрямі експертного оцінювання, – експертизі якості і кількості стандартних, серійних партій товару або одиничного товару. Але разом із дослідженням якості та кількості експертиза товарів виконує цілий ряд інших важливих завдань, зокрема їх ідентифікацію, визначення справжності, вартості тощо. Поняття щодо визначення товарознавчої експертизи можливо сформулювати лише за умов досконалого вивчення як самих об'єктів оцінки, так і предмету дослідження з врахуванням надання прозорого, мотивованого висновку.

Особливо підкреслимо той факт, що досить часто товарознавчу експертизу зводять тільки до визначення споживних властивостей товарів за органолептичними, фізико-механічними і мікробіологічними показниками [14, 32]. Тобто не враховуються показники соціальних та естетичних властивостей товару, які оцінюються експертними методами та складають основу визначення споживної цінності, зокрема художніх та

антикварних виробів. Більш того, відсутні методи оцінки інформаційного забезпечення та методика оцінки споживної цінності.

Виникнувши як система експертної оцінки щодо регулювання торговельно-обмінних процесів у питаннях якості та кількості, експертизи товарів поступово ставали формою взаємодії суб'єктів експертизи в питаннях надання інформаційно-аналітичних послуг, ідентифікації, верифікації (підтвердження виконаних вимог щодо технічних умов контракту завантаження у вагони, підтвердження товаровиробника тощо), справжності, цінності, вартості товару у всіх галузях господарства при вирішенні спірних питань. Зроблені відповідні кроки у розвитку нового напрямку експертиз – «Верифікації результатів експертиз сюрвейерських організацій» [34]. Проте існуючі класифікації експертиз товару не враховують нові напрями, що зумовлює займатися цією діяльністю інших фахових спеціалістів.

Термінологічна невизначеність стосується також і назви – експертиза товару. Варто відзначити, що на практиці залежно від мети дослідження товару використовують декілька варіантів терміна «експертиза»: товарна, товарознавча, товарознавчеська, оціночна, споживча, комплексна, комісійна, які майже не відрізняються за предметом дослідження, але мають різний обсяг та вид завдань.

Термін «товарна експертиза» взятий із загальноприйнятої термінології, яка використовується у системі Торгово-промислової палати і експертних установах [28, 35]. До такої експертизи віднесено банківську, страхову, контрактну, митну, консультаційну тощо. Виділення цих видів експертиз пов'язується, перш за все, з галуззю їх застосування, спрямованістю завдань, що вирішуються під час їх проведення, ситуаціями, за яких вони розглядаються, але сам об'єкт дослідження залишається незмінним – товар, його товарні характеристики, споживні властивості, інформація щодо товару. Єдиним, що відрізняє усі види експертиз, є вид вартості, який розраховується залежно від сфери застосування товару.

За визначенням провідного спеціаліста у галузі експертизи товарів професора М.А. Ніколаєвої [32], основною метою товарної експертизи є оцінка експертом (або експертами) основних характеристик товару, а також їх змін у процесі товаропросування, експлуатації, використанні тощо для прийняття рішень, надання незалежних та компетентних висновків. Безумовно, за сучасних умов сутність будь-якої експертизи товарів повинна розглядатися саме з цих позицій. Але варто зазначити, що експертний висновок є лише констатуючим документом, а експерт здійснює незалежну експертизу, і саме це не дозволяє йому приймати рішення щодо подальших

дій, втручатися у справи замовника, рекламувати або навпаки сприяти зниженню рейтингу продажу товару. Приймає рішення тільки замовник або особа, яка призначає експертизу. Експерт при цьому займає позицію конфіденційності та незалежності.

У судовій експертизі прийнятий та законодавчо закріплений термін «товарознавчеська експертиза» [36]. У митній справі використовують термін «товарознавча вартісна» та «оціночна» експертизи, які мають один предмет дослідження [37].

Споживча експертиза скоріше за все може вважатися різновидом товарознавчої експертизи, тому що вона передбачає оцінку якісних характеристик товару з метою визначення відсотка зниження якості за наявності дефектів, визначення причин виникнення дефектів [28]. Така експертиза здійснюється в підрозділах Торгово-промислової палати, під час приймання товару від споживачів для реалізації в системі комісійної торгівлі.

Більш складною та методично не розробленою вважається комплексна експертиза товару, яка охоплює усі або найбільш значущі характеристики товару. При її проведенні до складу експертів включають спеціалістів із суміжних галузей знань [32]. Сьогодні в товарознавстві існує суперечливе трактування поняття «комплексна експертиза». Т.В. Сахнова акцентує увагу на таких характерних ознаках, що притаманні комплексній експертизі [38]:

- наявність ситуації, до розв'язання якої причетне не менше, ніж дві різні галузі знань;
- необхідність об'єднання зусиль спеціалістів різного профілю і синтезу знань для вирішення експертних завдань;
- потреба у сумісних дослідженнях, формулювання загального висновку;
- окреме вивчення загального об'єкта дослідження для сумісного висновку.

Починаючи з 70-х років, у товарознавстві термін «комплексна експертиза» пов'язували з оцінкою усіх характеристик товару на підставі випробувань та аналізу документів [39]. Це поняття було використано при розробці методів атестації продукції за трьома категоріями якості спеціалістами ВНДІТЕ (технічної естетиці) [40, 41]. В основу методу комплексної експертизи була покладена оцінка якості товару з використанням експертного методу оцінки якості показників. У той же час науковці вважають, що дослідження комплексу споживних властивостей «потребує участі в комплексній експертизі групи кваліфікованих експертів, які спеціалізуються по різних видах робіт» [40]. Відмінною від комплексної є комісійна експертиза, яка здійснюється

групою експертів однієї галузі [13]. Проте автор під терміном «комплексна експертиза» розуміє комісійну експертизу, яка здійснюється експертами різних спеціальностей не залежно від застосованих методів [2].

Варто зазначити, що вибір експертів при проведенні комплексної експертизи може визначатися об'єктами, предметом і методами дослідження. Зокрема, це не сума знань різних за компетентністю експертів, а їх функціональний взаємозв'язок, на підставі якого необхідно зробити загальний експертний висновок. Розробка уніфікованих критеріїв, які побудовані на оцінці найбільш значущих ознак в їх кількісному та якісному вимірюванні досвідченим товарознавцем-експертом, і спрямовані на з'ясування остаточного результату експертизи, надасть можливість об'єктивно вирішити значну кількість проблемних питань у даному напрямі.

Що стосується комплексної експертизи товарів з історичною та художньою цінністю, зокрема антикварних, то складність її проведення полягає ще у тому, що дослідженню та оцінці підлягають не тільки показники, що визначають їх якість або відсоток зниження якості, але і показники, що характеризують їх історико-культурну значущість, визнання виробу, і це потребує розробки нових методів експертної оцінки.

Варто відзначити, що в сучасній науковій товарознавчій літературі прийнятий термін «товарознавча експертиза», яка відповідає назві спеціальності і науці «Товарознавство», яка знаходиться в основі даної практичної діяльності. На наш погляд, термін «товарознавча експертиза» є єдиним науково обґрунтованим і теоретично правильним, тому що включає дослідження усіх властивостей товару протягом їх життєвого циклу. Проте більшість проаналізованих видів експертиз є похідними від товарознавчої, тобто її видами, і їх назва залежить від мети експертизи. У табл. 1.1 в синтезованому вигляді наведено типологізацію різних видів експертиз щодо товару відповідно до предмета дослідження. Проаналізуємо основні види експертиз товару з метою їх систематизації та вдосконалення типологізації.

Аналіз існуючих видів експертиз товарів дає підстави стверджувати, що сьогодні немає єдності щодо назв експертиз, які мають один предмет дослідження. Це пов'язано, перш за все, з відсутністю єдиної методології експертиз товарів. Застосування товарознавчої експертизи (ТЕ) в практиці відомчих експертиз, зокрема митних та судових органів, розширює коло питань, що вирішуються. Тому назва її спрямована саме на остаточний результат. Немає єдності також щодо класифікації ТЕ і в сучасній науковій товарознавчій літературі. Це пов'язано, в першу чергу, з обмеженням функцій експерта-товарознавця. На нашу думку, розширення меж та обґрунтування завдань, що

вирішуються під час проведення експертиз товарів у сучасних ринкових умовах, надасть можливість вдосконалити систематизацію видів товарознавчих експертиз з урахуванням предмета дослідження.

Останнім часом набуває актуальності визначення оціночної вартості товарів для здійснення купівлі-продажу на вторинному ринку, для оподаткування по заповітах та спадку, страхування, заміни та ремонту, постановки на бухгалтерський облік тощо. Особливо важливими ці питання є для ювелірних художніх та антикварних виробів, автотранспортних засобів тощо. Проте без визначення споживної цінності, ліквідності товару не можливо здійснити прогнозування будь-якого виду вартості. Оціночна експертиза як вид оцінювання непродовольчих товарів визначилась тільки з введенням Закону про оціночну діяльність [42]. Особливістю такої експертизи є те, що вона повинна здійснюватися оцінником, який має фахову освіту, на підставі відповідної ліцензії. Але Закон про оціночну діяльність, інші документи Фонду державного майна не висувають вимоги до професійної підготовки оцінювача за напрямом оцінки майна відповідно до програми базової підготовки: оцінка об'єктів у матеріальній формі, зокрема непродовольчих товарів (Ч. II, ст.15 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 11.12.2003 р. № 1378-IV). Це призводить до того, що оцінкою непродовольчих товарів займаються суб'єкти, які не мають товарознавчої освіти.

Зауважимо, що важливим напрямом експертизи товарів є встановлення фактів фальсифікації та підробки. Відповідно до національного законодавства кожна держава здійснює функції щодо захисту прав інтелектуальної власності, прав промислової власності, викриває та встановлює факти фальсифікації та підробки. Основою для здійснення такої діяльності щодо товару [43, 44] є товарознавча експертиза, зокрема документальна, інформаційна та експертиза справжності.

Відомий російський дослідник професор Вілкова С.А. наводить визначення товарознавчої експертизи, пов'язане з дослідженням основних характеристик товару і процесів, за яких вони формуються і зберігаються, експертом або групою експертів в умовах невизначеності або конфліктів [2]. Якщо можна погодитися з тим, що основними завданнями товарознавчої експертизи є оцінка тільки технічних показників, що зазначені в нормативній документації або встановлені експериментальним шляхом, то природа оцінки товару зовсім інша. Тому вважаємо, що товарознавча експертна діяльність повинна вивчатися і досліджуватися як *система*. Така діяльність повинна розглядатися, з одного боку, як нормативно-правова, а з іншого – як дослідження

Таблиця 1. Класифікації видів експертиз товарів відповідно до предмету дослідження

Товарна експертиза – навчальна класифікація [13, 32]	Види експертиз системи Торгово-промислової палати [34]	Митна експертиза [14]	Судова експертиза [14]	Товарознавча експертиза – наукова класифікація [2]
<i>Експертизи товарів</i>				
Товарна	Товарна	Оціночна	Товарознавчеська	Товарознавча
асортиментна	ідентифікаційна	асортиментна	асортиментна;	документальна
якості	якості	ідентифікаційна	ідентифікаційна	ідентифікаційна
кількості	кількості	якості	якості	якості
документальна	вартісна	кількості	кількості	кількості
комплексна	комплектності	товарознавчеська вартісна	вартісна	оціночна
комісійна	відповідності маркування і пакування			справжності
	справжності виробника			
	верифікаційна			
<i>Галузеві та відомчі експертизи</i>				
Екологічна	Екологічна	Екологічна	Екологічна	Екологічна
	Сертифікаційна	Сертифікаційна		Сертифікаційна
	Технологічна	Технологічна	Технологічна	Технологічна (виробнича, торгова)
		Матеріалознавча	Матеріалознавча	
Банківська, страхова		Економічна	Економічна	Оціночна
Контрактна	Контрактна			
Консультаційна	Сюрвейерська			
Санітарно-епідеміологічна				Санітарно-епідеміологічна
		Криміналістична	Криміналістична	
		Мистецтвознавча	Мистецтвознавча	
Митна				Митна
		Мінералогічна (гемологічна)	Мінералогічна (гемологічна)	
		Хімічна	Хімічна	
				Судова
Споживча				

основних характеристик товару, що дають можливість визначити ефективність їх подальшого використання (на основі відповідних оцінок).

Відповідно до проведеного аналізу, наведемо авторське бачення щодо визначення *«товарознавча експертиза»* (ТЕ). Товарознавча експертиза – це *сукупність організаційно-правових, економічних, технічних, психоетичних заходів, які спрямовані на одержання комплексної інтегрованої оцінки на підставі вивчення, перевірки, аналітичного та експериментального дослідження певного питання, явища, процесу, що пов'язані з інформаційною, кількісною, якісною і вартісною оцінкою товару (предмета) протягом їх життєвого циклу та результати яких оформляються у вигляді експертного висновку.*

Тому предметом ТЕ є дослідження та оцінка основних характеристик товару з встановленням відповідності умовам нормативної документації, умовам договору партії товару (окремого виробу), іншої товаросупровідної та корисної інформації або експериментально визначеним, аксіологічно орієнтованим та соціально обумовленим вимогам до товару з наданням мотивованого компетентного висновку.

Враховуючи, що в товарознавстві виокремлено чотири основоположні характеристики товару – асортимент, якість, кількість, вартість [32], які є предметом експертизи, то вони і визначають види товарознавчих експертиз. Саме в такому аспекті розглядає класифікацію товарознавчих експертиз відомий російський дослідник М.А. Ніколаєва.

Виділення якісної, кількісної, документальної, вартісної експертизи обумовлене сутністю її проведення і започатковане ще в діяльності Торгово-промислової палати. Дослідженнями І.В. Ємченко, А.П. Батутиної [14] до традиційних видів ТЕ додаються експертиза походження товару (країни походження) та його ідентифікація, але не надаються методологічні посилання щодо її проведення. Н.В. Притульська, Т.Н. Коломієць, О.Л. Романенко [13] виокремлюють комплексну експертизу, зазначивши важливість та актуальність проведення вартісної оцінки товарознавцями – експертами. Але і цей вид експертизи не набув належного наукового обґрунтування.

На нашу думку, більшу наукову обґрунтованість має класифікація ТЕ, яка запропонована у [2]. Згідно з такою класифікацією товарознавча експертиза за видами поділяється на якісну, кількісну, ідентифікаційну, документальну, справжності, оціночну. Доцільним вважаємо додати до ТЕ ще й верифікаційну та інформаційну експертизи, які в останні роки набули поширення в роботі Торгово-Промислових палат та інших галузевих відомствах [34].

Суттєвою ознакою товарознавчої експертизи є сам об'єкт дослідження з його специфічними споживними властивостями та особливими ознаками. Основними об'єктами ТЕ є товари, їх основні характеристики, що виявлені під час експертизи, сировина, матеріали, напівфабрикати, інформація про товар і їх суттєві ознаки. Зазначимо, що найбільш складними, але розповсюдженими товарознавчими експертизами є експертизи товарів, що були у споживанні.

Перш ніж здійснити експертизу за заявкою споживача, продавця, або підприємства побутового обслуговування, то до її проведення заявник разом з експертом повинні вирішити такі питання [28]: наскільки проблема, що ставиться на експертизу, вирішувана; чи сумірні витрати на експертизу із вартістю об'єкта експертизи; яку додаткову інформацію необхідно представити для експертизи і т. ін. При проведенні таких експертиз, як правило, керуються *нормами*, встановленими у відповідних стандартах, технічних умовах, договорах та інших документах. Проте варто враховувати, що ряд показників *нормується* для нових товарів, а не для тих, що були в експлуатації та виготовлені багато років тому, зокрема антикваріату. Наприклад, не можна визначати якість огранювання старовинної огранки діаманта за сучасними технічними умовами або відповідність вмісту дорогоцінного сплаву та проби антикварного виробу за діючими стандартами.

Завдання експерта в такому випадку полягає у визначенні якості товару, використовуючи лише зазначену номенклатуру показників якості, застосуванні необхідних засобів ідентифікації щодо їх порівняння, а також з'ясуванні причини виникнення дефекту, відсотка зниження якості або відсотка зносу. В експертному висновку вказується, що товар або предмет були в експлуатації, використанні, або реставровані [45].

Складність проведення експертиз товарів, що були у вжитку полягає у визначенні прихованих дефектів виробничого характеру або таких, які виникли внаслідок механічних та інших пошкоджень (дій), неналежного використання або догляду, негативних умов збереження, які залежать від власника або обставин, ремонту та реставрації антикварних та сучасних виробів. Тому, ми вважаємо за доцільне в експертному висновку надавати додатково диференційований розподіл щодо зниження якості товару (предмета) залежно від причин виникнення дефектів із вказуванням їх назви, характеру, розмірів, місця розташування [45]. При цьому важливим етапом оцінки якості товарів, що були в експлуатації, повинно бути якісне та кількісне

визначення ступеня зносу та пошкодження. А тому аналіз даного дослідження повинен включати такі дії:

- визначення показників, за якими відмічено зниження якості;
- визначення елементів виробу, що втрачені, пошкоджені або реставровані чи реконструйовані;
- встановлення зниження значень показників якості у відсотках окремо за дефектами виробничого характеру і дефектами, що виникли внаслідок поганого догляду, збереження, реставрації тощо;
- встановлення інтегрованого показника зносу (у відсотках).

Для обґрунтування якісних показників необхідно надати твердження, одержані шляхом використання різних експериментальних методів дослідження, тому що і процент зниження якості товару, і показники якості, що визначають їх справжність, впливають на вартісну оцінку, зокрема для антикварних виробів [46]. Тобто важливим теоретичним аспектом ТЕ є використання відповідних методів дослідження, які обумовлені практикою їх застосування для конкретного виду товару.

До експертно-дослідницьких методів дослідження можна віднести: об'єктивні з використанням фізичних, хімічних методів; суб'єктивні з використанням органолептичних та інформаційно-аналітичних методів, у тому числі логіко-математичних, евристичних тощо. При цьому методики, які застосовує експерт, не завжди можна класифікувати як відомі або стандартні: у визначних випадках він може використати «ноу-хау». Так, Р.С. Белкін вводить поняття експертної евристики – способу рішення нестандартних завдань, які не описані в експертних методиках, а самостійно розробляються експертом під час експертного дослідження [47]. Тобто до експертно-дослідницьких методик можна віднести ті, що науково обґрунтовані, емпіричні, мають затверджений статус і «ноу-хау». Крім цього, за своїми властивостями методи, способи, засоби дослідження можливо розглядати як фізичні (матеріально-речові), в тому числі хімічні, а також інформаційні і відносини, в які вступає досліджуваний об'єкт, наприклад, дослідження цінових відносин, а також їх комбінацій [29]. Серед експериментально-дослідницьких перевагу набули *неруйнівні методи* дослідження. Причому вибір методів дослідження суттєво залежить від самих об'єктів дослідження, які залежно від виду експертизи та її галузевої спрямованості мають різні класифікаційні ознаки. Наприклад, у судовій експертизі їх поділяють на *відособлені, узагальнені, віртуальні* [29], у музейній справі – на *речові, образотворчі та писемні* [48], а в товарознавстві – на групи товарів *залежно від їх призначення*.

Експертний метод оцінки передбачає використання фахівцями певних критеріїв оцінки. Наприклад, в оцінці антикварних виробів, творів прикладного мистецтва існує фактор «художньої, історичної, естетичної цінності», які теж не обумовлені їх якісними та кількісними характеристиками. Крім того, не існує методики визначення споживної цінності товарів з історичною та художньою значущістю, яка включає їх визнання та оцінку ліквідності, здатну задовольнити будь-які смаки споживачів в умовах розвиненої реклами, присутності великої кількості дилерів. Такі питання знаходяться тільки в компетенції товарознавчих експертиз.

Важливим теоретичним аспектом експертизи є представлення та оформлення їх результатів. Результатом експертизи є деякі висновки, які не обов'язково повинні носити скалярний характер. Він може бути представлений як у скалярній (вираженим одним числом або одним висловлюванням – «справжній об'єкт», «задовольняє вимоги»), так і векторній формі (компонентами якої є різноманітні експертні оцінки, що стосуються безпосередньо заданих властивостей товару). Суттєвим моментом експертизи є те, що будь-яке рішення експерта повинне прийматися на підставі об'єктивно обгрунтованих шкал, норм, критеріїв, еталонів, зразків для порівняння. І тільки в цьому випадку можна вважати таку експертизу прозорою, а результати вмотивованими. На жаль, на сьогодні такі засоби експертизи для порівняння результатів досліджень в науково-практичній діяльності різних груп товарів, в основному, відсутні. І, врешті, це рішення не є остаточним [29], тому що останнє слово у стосунках між експертом та замовником залишається за особою, яка приймає рішення.

На підставі аналізу теоретичного та інструментально-правового забезпечення оцінювання товарів, зокрема експертиз товарів, можна сформулювати авторське бачення щодо визначення *товарознавчої експертизи*, яке у подальшому ми будемо використовувати як основний робочий інструмент.

Товарознавча експертиза – це експертна діяльність з оцінювання товару, зокрема з дослідження основних процесів, явищ, характеристик протягом його життєвого циклу в умовах невизначеності, конфліктів, ризиків з поданням мотивованого та кваліфікованого висновку.

Залежно від мети та основних завдань товарознавчої експертизи визначимо основні її види: інформаційна, документальна, ідентифікаційна, якісна, кількісна, справжності (автентичності), оціночна, верифікаційна (див. рис. 1.2).

Загальні критерії розподілу експертиз непродовольчих товарів за іншими критеріями можна типологізувати таким чином (див. рис. 1.3):

- *за порядком проведення*: попередня, первинна, повторна, додаткова;
- *за характером знань* (видом завдань): комплексна, комісійна, індивідуальна;
на підставі проведення: судова (процесуальна), обов'язкова (державна), добровільна (комерційна).

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що існуючі види товарознавчих експертиз носять практичний характер, пов'язані безпосередньо з об'єктом дослідження та обумовлені призначенням, метою і завданнями конкретного виду експертиз.

Рис. 1.2. Критерії розподілу експертиз товарів

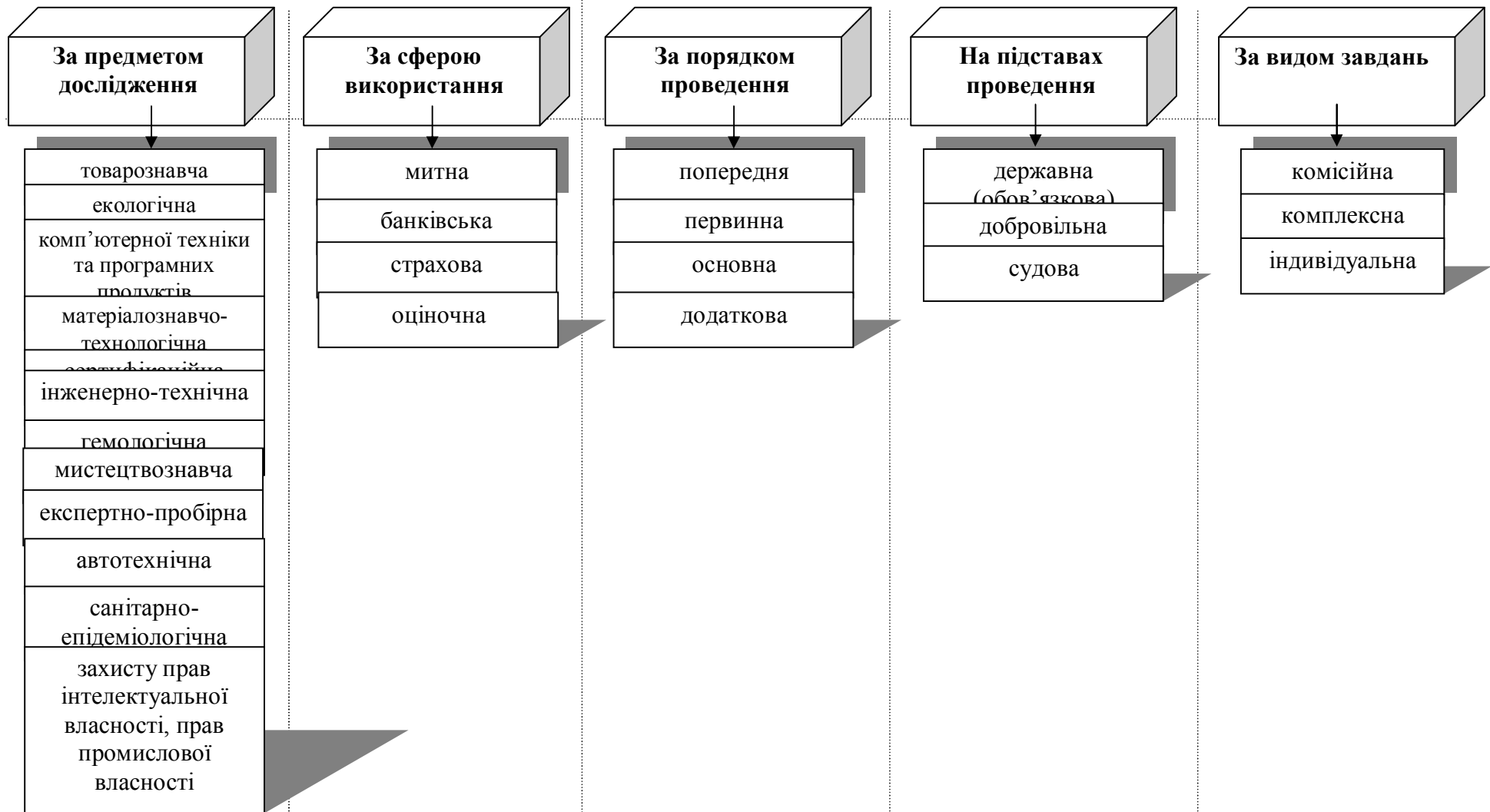

Рис.1.3. Критерії розподілу експертиз товарів

